

Zekâî Dede Külliyyâtında Usûl İsimlerini Barındıran Bestelenmiş Eserler Üzerine Bir İnceleme

Sibel Karaman^{a,b}, Gamze Nevra Köroğlu^c, Nihat Ozan Köroğlu^d, Nurten Yılmaz^e

Özet

Divân Edebiyatından seçilerek bestelenmiş eserler üzerine elbette yapılan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada, bestelenmiş eserlerin güftelerinde bulunan usûl isimleri dikkate alınarak Hâfız Mehmet Zekâî Dede Efendi Külliyyâtı taranmıştır. Taramada; Hâfız Mehmet Zekâî Dede'nin "Peymân-i dilberâne inanmam kefil ile" mısra ile başlayan eserin güftesinde çember usûlü ve sakîl usûlü isimlerinin birlikte kullanılmış olduğu görülmüştür. Buradan hareketle güftelerde bulunan usûl isimleri ile eserin usûlü arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada; "usûl" isimlerinin geçtiği eserler tespit edilmiş, toplamda beş adet eser örneklem kapsamına alınmıştır. Eserlerin farklı nüshaları incelenmiş ve güfte antolojileri ile karşılaştırılması yapılmıştır. Usûl isimlerinin geçtiği güftelerin vezin kalıpları tespit edilmiş, şekil özellikleri başlığı adı altında tabloleştirilmiştir. Ayrıca eserlerin güfte açıklamalarına yer verilmiş, bilinmeyen kelimeleri belirtilerek tablo haline getirilmiştir. Sonuç olarak çalışma kapsamındaki beş eserden birinin zencîr, ikisinin çember, birinin sakîl, birinin ise darb-ı fetih usûlünde olduğu görülmüştür. Usûl isimlerinin geçtiği güftelerde; eserlerin bir kısmında usûlün kelime anlamı ile, bir kısmında ise usûl ismi olarak kullanıldığı, ancak kelime anlamıyla kullanılmış olsa da usûlün ismine atıfta bulunulduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk Müziği
Güfte
Analiz
Usûl

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 16.12.2022
Yayın Tarihi: 28.03.2023
Doi: 10.18026/cbayarsos.1219998

Analysis of The Composed Works Which "Zekâî Dede Külliyyâtı" The Lyrics of Which Contain Rhythm (Usûl) Names

Abstract

There are, of course, some studies on the works composed by selecting from Divan Literature. In this study, sources such as Hâfız Mehmet Zekâî Dede Efendi Complete Works were reviewed, taking into account the composed works, the lyrics of which contain rhythm(usûl) names. In the literature review, it was found out that the names of the "çember" rhythm and the "sakîl" rhythm were used together in the lyrics of the work of Hâfız Mehmet Zekâî Dede, which starts with the verse of "Peymân-i dilberâne inanmam kefil ile". From this point of view, it was aimed to determine the relationship between the rhythm names in the lyrics and the rhythm of the composed work. In the study, works in which the name of any "rhythm" is used in the source were determined, and, in this context, a total of five works were included in the sampling. Different copies of the works were examined and compared with the lyrics anthologies. The centroid patterns of the lyrics in which the name of any rhythm is mentioned have been determined and these determinations have been tabulated under the title of "wording features". In addition, lyrics explanations of the works were included, and they were tabulated by specifying the unknown words. As a result, it was determined that the rhythm of one of the five works within the scope of the study was "zencîr", of two was çember, of one was sakîl and of one was darb-ı fetih. It was determined that, in the lyrics in which the names of rhythm were mentioned, the rhythm was used with the lexical meaning in some of the works while it was used as the name of the rhythm in some of the works. It was also determined that even if the rhythm was used with the lexical meaning, the name of the rhythm was referred to.

Keywords

Turkish Music
Lyrics
Analysis
Rhythm

About Article

Received: 16.12.2022
Published: 28.03.2023
Doi: 10.18026/cbayarsos.1219998

^a İletişim Yazarı: sibel.karaman@cbu.edu.tr

^b Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, G.S.T.M.F., Müzik Bölümü, ORCID numarası: 0000-0002-5227-1836

^c Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, G.S.T.M.F., Müzik Bölümü, ORCID numarası: 0000-0001-7118-1222

^d Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, G.S.T.M.F., Müzik Bölümü, ORCID numarası: 0000-0001-9631-8926

^e Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Türk Müziği Bölümü, ORCID numarası: 0000-0002-0242-2595

Giriş

“Meşk”in Osmanlı’dan günümüze kadar Türk mûsikîsi eserlerinin ulaşmasını sağlayan bir eğitim sistemi olduğu bilinmektedir.

Bu sistem içerisinde bir hocanın öğrencisi olmak için aranan iki önemli özellik müzik yeteneği ve hâfızadır. Kulak hâfızası güçlü olan bir öğrencinin eğitimi kendisi ve hocası için kolaylaşmış olacaktır (Behar, 2006, s: 54). Söz konusu eğitim sisteminde sözlü mûsikî için güfteler hatırlatıcı araç olarak kullanılmaktadır. Güftelerin yazılı olduğu güfte mecmuaları 1830’lu yıllardan önce yoktur. 1830’da ilk olarak basılmış olan Karamanlıca güfte mecmuasıdır. Sonrasında 1854 yılında Haşim Bey mecmuası Arap harfleriyle basılmıştır. Daha öncesinde el yazması güfte mecmuaları bulunmaktadır. El yazması güfte mecmuaları hocalar tarafından hem kendileri hem de yetiştirecekleri öğrenciler için yazılmıştır. Yani tamamen şahsi kullanım için yazılmış el yazması güfte mecmuaları meşk eğitimi boyunca hoca ve öğrencinin hâfızasına destek amacı taşımaktadır (Behar, 2006, s: 39).

Güftelerin hocaya ve öğrenciye bir hâfıza aracı olarak kullanılmasının yanında bazı güftelerde usûlü hatırlatan (söyleyen) kelimeler bulunmaktadır. Güftede bulunan usûl ismi, sözlük anlamıyla kullanılmış olsa da eserin usûlüne atıfta bulunulmuş olur. Yani bazı güfteler usûlün adını ilân etmiş olurlar ve böylelikle icrâcılar “eserin usûlü” hakkında tereddüt etmezler.

Bestekârların güfte olarak seçtiği şiirde aradığı özelliklerden biri “şiirde geçen sözcüklerin zengin imgeler çağrıştırmaları” (Alvan, 2016, s: 393) cümlesi de araştırmanın konusunu pekiştirmektedir.

Çalışmada; Zekâi Dede Külliyyâtı taranmıştır. Kaynak taramasında güftelerinde “usûl” isimlerinin geçtiği eserler tespit edilmiş, beş eser örneklem kapsamına alınmıştır. Eserlerin şekil özelliklerine yer verilmiş, güfte açıklamaları yapılmış, bilinmeyen kelimeleri belirtilerek tablo haline getirilmiştir.

Ayrıca; Bestesi “Zekâi Dede Külliyyâtı: Cild 1 s: 75-77” de bulunan, Hâfız Zekâi Dede’ye ait olan darb-ı fetih îkâ’ında muhayyer makamındaki “Hengâm-ı safâdır yine nûş-i mey eyle” mısraı ile başlayan murabba’beste, Nihat Ozan Köroğlu ve Sibel Karaman’ın yapmış olduğu yayında ayrıntılı bir şekilde incelendiğinden çalışma kapsamına alınmış fakat tekrar incelemeye gerek duyulmamış, bu sebeple sadece isim olarak belirtilmiştir.

Çalışmanın Amacı

Zekâi Dede Külliyyâtı taraması aşamasında; Hâfız Mehmet Zekâi Dede’nin “Peymân-i dilberâne inanmam kefil ile” mısraı ile başlayan eserin güftesinde “çember” usûlü ve “sakıl” usûlü isimlerinin birlikte kullanılmış olduğu görülmüştür. Buradan hareketle güftelerde bulunan usûl isimleri ile eserin usûlü arasındaki ilişki nasıldır? sorusuna cevap aranacaktır.

Çalışmada; Zekâi Dede Külliyyâtı’nda yer alan eserlerde “usûl” isimlerinin geçtiği güftelerin vezin kalıplarının tespiti, şekil özelliklerinin incelenmesi, güfte analizinin yapılması ve eserlerin güftelerinde geçen “usûl” kelimesinin hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda “Türk mûsikîsi kaynaklarında yer alan repertuvarlarda “usûl” kelimesinin geçtiği güfteler nelerdir, bu güftelerin bilinmeyen kelimelerinin anlamları ve şekil özellikleri (vezin, kafiye, redif gibi) nelerdir?” sorularına yanıt aranacaktır. Ana problem çerçevesinde aşağıda belirtilen alt problemlerin yanıtlarına da ulaşılmaya çalışılacaktır.

Alt Problemler

Aşağıda ilk mısraları verilen eserlerin güfteleri, güftelerin bilinmeyen kelimelerinin anlamları ve şekil özellikleri nelerdir? Eserlerin güftelerinde geçen “usûl” kelimesi hangi anlamda kullanılmıştır?

- “Cûlerle kûhsârda çağlardı kûhken”
- “Bûs-i lâli dilberi her dem ki efkâr eyledim”
- “Peymân-i dilberâne inanmam kefil ile”
- “Hengâm-ı safâdır yine nûş-i mey eyle” (Koroğlu ve Karaman, 2021: 115)
- “Benefşe hatt-ı dildârın serinde kâkül-i anber”

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada araştırma modellerinden biri olan Belgesel Tarama modeli kullanılmıştır. Belgesel tarama; mevcut durumun yanı sıra eski kayıtların ve yazılı belgelerin bir sistem içerisinde yorumlandığı bir modeldir (Karasar, 2011, s: 184.)

Verilerin Analizi

Zekâî Dede Külliyyâtında yer alan repertuvarlarda “usûl” kelimesi geçen eserlerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi; belirli kitap, belge ve metinlerin belli başlı özelliklerini dikkate alarak sayısal anlamda çıkarımlar yapılan bir tarama modeli olarak ifade edilmiştir (Karasar, 2011, s: 184.)

Çalışma kapsamında incelenen kaynaktaki yer alan repertuvarlardaki eserlerde “usûl” kelimesinin geçtiği beş güfte belirlenmiş ve analiz edilmiştir. Ayrıca güftelerin analizinde; Prof. Dr. Bülent Behlül Altunkeser’in kişisel görüşlerine başvurulmuştur.

Çalışma kapsamında adı geçen kaynaklarda “usûl” kelimesinin geçtiği eserlerin adı, güfte şâiri, bestecisi, eserin formu, makamı, îkâ’sı ve güftenin bulunduğu kaynak ayrıntılı bir şekilde Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Üç Kaynaktaki “Usûl” İsimlerinin Geçtiği Eserlerin Künyesi

Eser Adı	Güfte Şâiri	Bestekâr	Form	Makam	Îkâ	G. B. K.
Cûlerle kûhsârda çağlardı kûhken	Meçhul	Hâfız Mehmet Zekâî Dede	Beste	Rast	Zencîr	Z.D.K., C. 1, s: 2.
Bûs-i lâli dilberi her dem ki efkâr eyledim	Meçhul	Hâfız Mehmet Zekâî Dede	Beste	Hicazkâr	Çember	Z.D.K., C. 1, s: 27.
Peymân-i kefil ile	Yenişehirli Avni Bey (Üngör, 1981, c. 2, 1202)	Hâfız Mehmet Zekâî Dede	Beste	Uşşak	Sakîl	Z.D.K., C. 1, s: 43,

Zekâi Dede Külliyyâtında Usûl İsimlerini Barındıran Bestelenmiş Eserler Üzerine Bir İnceleme

Hengâm-ı safâdır yine nûş-i mey eyle	Meçhul	Hâfız Mehmet Zekâi Dede	Beste	Muhayyer Darb-ı Fetih	Z.D.K., C. 1, s: 75-77.
Benefşe hatt-ı dildârın serinde kâkül-i anber	Meçhul	Abdullah Ağa (Kömürcü-zâde)	Beste	Nevâ Bûselik	Çember Z.D.K., C. 2, s: 106-108 (1941).

Tablo 1’de araştırma kapsamında incelenen beş eserin künyesi gösterilmektedir. Tablo 1’de yer alan beş güfte incelendiğinde güftelerin tamamının form olarak murabba beste formunda olduğu, îkâ olarak %40 zencîr, %20 çenber, %20 sakîl ve %20 oranla darb-ı fetih kullanıldığı ve dört eserin güfte şâirinin meçhul olduğu görülmektedir.

Eserlerin analizinde; açık ve kapalı heceler vezne uygun şekilde gösterilmiştir. *Med*lerle iki açık hece elde edilerek; *imale*lerle heceler uzatılıp kapatılarak, *vasıllarla* kapalı heceler açılarak; mısraların vezne uygunlukları sağlanmıştır. Güftenin kafiye ve redifi teşkil eden bölümü koyu renkle altı çizilerek belirtilmiştir. (Bkz. Tablo 3)

Çalışma kapsamında kullanılan kısaltmalar ve anlamları Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Çıpan’ın (Çıpan, 1999) Güfte İncelemesi ve Ferit Devellioğlu’nun Osmanlıca-Türkçe Sözlüğü’nden alınmıştır. Çalışmada yer alan kısaltmalar Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Yer Alan Kısaltmalar

Kısaltmalar	Anlamları
a.	Arapça
a.e.	Arapça Edat
a.f.b.i.	Arapça Farsça Birleşik İsim
a.f.b.s.	Arapça Farsça Birleşik Sıfat
a.i.	Arapça İsim
a.i.c.	Arapça İsim Cemi
a.s.	Arapça Sıfat
a.s.c.	Arapça Sıfat Cemi
b.	Birleşik
c.	Cemi

C.	Cild
e.	Edat
ed.	Edebiyat
f.	Farsça
f.b.i.	Farsça Birleşik İsim
f.b.s.	Farsça Birleşik Sıfat
f.b.s.c.	Farsça Birleşik Sıfat Cemi
f.e.	Farsça Edat
f.i.	Farsça İsim
f.i.c.	Farsça İsim Cemi
f.s.	Farsça Sıfat
f.s.c.	Farsça Sıfat Cemi
f.t.b.i.	Farsça Türkçe Birleşik İsim
f.zf.	Farsça Zarf
G. B. K.	Güftenin Bulunduğu Kaynak
i.	İsim
mec.	Mecazen
müz.	Müzik
s.	Sıfat
s:	Sayfa
t.	Türkçe
tas.	Tasavvuf

Zekâi Dede Külliyyâtında Usûl İsimlerini Barındıran Bestelenmiş Eserler Üzerine Bir İnceleme

Z.D.K.

Zekâi Dede Külliyyâtı

zf.

Zarf

Bulgular

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Bestesi Hâfız Mehmet Zekâi Dede'ye ait olan zencîr ikâ'ında, rast makamındaki murabba'bestenin güfte şâiri bilinmemektedir. "Zekâi Dede Külliyyâtı c: 1, s: 2" de bulunmaktadır. Tablo 3'te eserin güftesinin şekil özellikleri¹, Tablo 4'te ise güftesi, vezni, açıklaması ve bilinmeyen kelimeleri yer almaktadır.

Tablo 3. "Cûlerle kûhsârda çağlardı kûhken" Mısraı ile Başlayan Eserin Şekil Özellikleri

Şekil Özellikleri	
Cûlerle / kûh(i)sâr(ı) /da çağlardı kûhken -- • / - • - • / • - - • / - -	Hece Sayısı 11+(2) = 13
Zann itme / kendi kendi / ne ağlardı / kûhken - - • / - • - • / • - - • / - -	13
Şîrînin / acı sözle / rini eyle / dikçe yâd - - • / - • - • / • - - • / - • -	14
Zencîr-i / aşka dağla / rı bağlardı / kûhken - - • / - • - • / • - - • / - -	13
Takti: 3 / 4 / 4 / 3(2)	

Vezin: Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün (Fâ'lün)

Ârızalar: - -

Cûlerle / kûh(i)sâr(ı) /

Şîrînin / acı sözle / rini eyle / dikçe yâd

(med) (med)

v - -

(vasıl) (imale)

(imale)

Kafiye ve Redif:

Cûlerle kûhsârda **çağ lardı kûhken**

Zan itme kendi kendine **ağ lardı kûhken**

Şîrînin acı sözlerini eyledikçe yâd

Zencîr-i aşka dağları **bağ lardı kûhken**

(kafiye) (redif)

Tablo 3'te, "Cûlerle kûhsârda çağlardı kûhken" mısraı ile başlayan güfthenin şekil özellikleri gösterilmektedir. Güfthenin hece sayısı 14, vezni ise "Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün (Fâ'lün)" dür. Takti 3 / 4 / 4 / 3 (2) şeklindedir. Açık ve kapalı heceler vezne uygun şekilde gösterilmiştir.

Tablo 4. "Cûlerle kûhsârda çağlardı kûhken" Mısraı ile Başlayan Eserinin Güftesi, Vezni, Açıklaması ve Kelimeler

	Cûlerle kûhsârda çağlardı kûhken
Eserin	Zan itme kendi kendine ağlardı kûhken
Güftesi	Şîrînin acı sözlerini eyledikçe yâd Zencîr-i aşka dağları bağlardı kûhken
Vezni	mef'ûlü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün
Açıklaması	Dağlarda gözyaşları içinde çağlardı Ferhat. Zannetme kendi kendine ağlardı Ferhat. Şîrînin acı sözleri aklına geldikçe. Aşkın zincirine dağları bağlardı Ferhat. cû (cûy) (f.i.): akarsu, ırmak, çay, nehir. Divan edebiyatında âşîğın gözyaşları ile cûy arasında mutlak bir bağ vardır. kûh-sâr (f.b.i.): dağlık, dağ tepesi. kûh-ken (f.b.s.): 1. dağ kazıcı, dağ kazan. 2. Şîrî'nin sevgilisi Ferhâd. çağlamak: f. (ses taklidi çağ' dan çağ+la-mak): 1. (Su için) Akarken coşkun sesler çıkararak taşıp dökülmek, köpürmek, çağıldamak. 2. mec. Coşkun bir şekilde ortalığı kaplamak, coşmak. yâd (f.i.): 1. hatırlama, anma. 2. hatır, gönül. zencîr (f.i.): 1. zincir. 2. Türk müziğinde bir mürekkep usûldür; Beş büyük usûlün birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu usûller sırası ile; ""çifte düyek" (16 zamanlı), "fahte" (20 zamanlı), "çember" (24 zamanlı), "devrikebîr" (28 zamanlı), "berefşan" (32 zamanlı). "Eksik zencîr" (88 zamanlı) usûlünde zencîr'in son halkası olan "berefşan" (32 zamanlı) usûlü kullanılmaz, bu usûle "murabbâ zencîr" de denir. Zencîr usûlünün yarı değerindeki "nim zencîr" (60 zamanlı) usûlü ise; "düyek" (8 zamanlı), "lenk (nim) fahte" (10 zamanlı), "nim çember" (12 zamanlı), "devrirevân" (14 zamanlı), "nim berefşan" (16 zamanlı) usûllerinin birleşmesinden oluşmuştur. Zencîr usûlü peşrev, kâr ve beste formlarında kullanılır. (Ungay, 1981, s: 234; Özkan, 1994: 685). 3. Divân şiirinde âşîğın çektiği gam ile sevgilinin saç zincire benzetilir. Gam, uzun olduğu ve sonu gelmediği için; zülûf ve saç ise, şekil ve örgü nedeniyle zinciri andırır.
Kelimeler	

Bu zincir yerine göre âşığı bağlar, zindana atar veya asıp idam eder. (Pala, 2009, s: 493).

Tablo 4'te "Cûlerle kûhsârda çağlardı kûhken" mısraı ile başlayan güfte dört mısra olarak yazılmıştır. Güftenin vezni belirtilmiş, açıklaması yapılmış ve bilinmeyen kelimelerin sözlük anlamları yazılmıştır. Güftenin son mısraında geçen "zencîr" kelimesi; divân şiirinde âşığın (Ferhat'ın) çektiği gamı anlatırken aynı zamanda da eserin usûlüne atıf görevi üstlenmiştir.

İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Bestesi Hâfız Mehmet Zekâi Dede'ye ait olan çember îkâ'ında hicazkâr makamındaki murabba' bestenin güfte şâiri bilinmemektedir. "Zekâi Dede Külliyyâtı c:1, s: 27" de bulunan eser Tablo 5'te ve 6'da analiz edilmiştir. Tablo 6'da eserin güftesinin şekil özellikleri, Tablo 7'de ise güftesi, vezni, açıklaması ve kelimeleri yer almaktadır.

Tablo 5. "Bûs-i lâl-i dilberi her dem ki efkâr eyledim" Mısraı ile Başlayan Eserin Şekil Özellikleri

Şekil Özellikleri	
	Hece Sayısı
Bûs-i lâl-i / dilberi her / dem ki efkâr / eyledim — • — — / — • — — / — • — — / — • —	15
Dâm-i aşka / bu dil-i bî / mâri dûçâr / eyledim — • — — / — • — — / — • — — / — • —	15
Bezm-i meyde / dilberâ şev / k-i kudûmün / le senin — • — — / — • — — / — • — — / — • —	15
Beste-i çen / berle âhen / g-i hicazkâr / eyledim — • — — / — • — — / — • — — / — • —	15
Takti: 4 / 4 / 4 / 3	
Vezin: Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	
Ârızalar: Bûs-i lâl-i / dilberi her / — — (imale) (imale)	Dâm-i aşka / bu dil-i bî / — — v— (imale) (imale)(vasıl)(imale)
Bezm-i meyde / / k-i kudûmün / le senin — — — (imale) (imale) (imale)	Beste-i çen / berle âhen / g-i hicazkâr / ... — — (imale) (imale)

Kafiye ve Redif:

Bûs-i lâî-i dilberi her dem ki efkâr **eyledim**

Dâm-i aşka bu dil-i bîmârî dûçâr **eyledim**

Bezm-i meyde dilberâ şevk-i kudûmünle senin

Beste-i çemberle âheng-i hicazkâr **eyledim**

(kafiye) (redif)

Tablo 5'te, "Bûs-i lâî-i dilberi her dem ki efkâr eyledim" mısraı ile başlayan güftenin şekil özellikleri gösterilmektedir. Güftenin hece sayısı 15, vezni ise "Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün" dür. Takti 4 / 4 / 4 / 3 şeklindedir. Açık ve kapalı heceler vezne uygun şekilde gösterilmiştir.

Tablo 6. "Bûs-i lâî-i dilberi her dem ki efkâr eyledim" Mısraı ile Başlayan Eserinin Güftesi, Vezni, Açıklaması ve Kelimeler

	Bûs-i lâî-i dilberi her dem ki efkâr eyledim
Eserin	Dâm-i aşka bu dil-i bîmârî dûçâr eyledim
Güftesi	Bezm-i meyde dilberâ şevk-i kudûmünle senin Beste-i çemberle âheng-i hicazkâr eyledim
Vezni	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Açıklaması	Sevgilinin kırmızı dudaklarının öpüşü aklımdan çıkmıyor. Hasta gönlümü aşkın tuzağına düşürdüm. Ey sevgili içki meclisine senin ayak basmanın verdiği sevinçle, çember besteyi hicazkâr makamında besteledim. bûs (f.i.): öpme, öpücük, öpüş. lâl (a.i.): 1. kırmızı, al. 2. kırmızı ve değerli bir süs taşı. 3. dudak. dem (f.i.): 1. soluk, nefes. 2. zaman, an, çağ. dâm (f.i.): tuzak, ağ. efkâr (a.i.): 1. düşünceler, fikirler. 2. endişe, tasa, kaygı, üzüntü, keder. dil (f.i.): gönül, yürek, kalp.
Kelimeler	bîmâr (f.i.c. : bîmârân): hasta, sayrı. dil-i bîmâr: hasta gönül. dûçâr (f.s.): tutulmuş, uğramış, yakalanmış. bezm (f.i.): içkili, eğlenceli meclis, dernek. mey (f.i.): şarap. bezm-i mey: içki meclisi. dilber (f.b.s.c. : dil-berân): 1. gönlü alıp götüren, güzel. 2. i. kız adı.

dilberâ: ey dilber, ey güzel.

şevk (a.i.c.: eşvâk): şiddetli arzu; keyif, neşe, sevinç.

kudûm (a.i.): 1. uzak bir yoldan, uzak bir yerden gelme; ayak basma. **müz.** Türk müziğine mahsus usûl vurma âletlerindedir. Mevlevî Âyinlerinde ve klâsik fasıllarda kullanılmıştır. Kendine has ve tatlı bir ses verir.

beste (f.i.): 1. şarkının makam ve âhengi. 2. s. kapalı, bağlı, bitleştirilmiş, bağlanmış.3. s. donmuş.

çember (i.): Mûsikîmizde 24 zamanlı büyük bir usûl.

âheng (f.i.): 1. uygunluk, düzen. 2. çalıp çağırıp eğlenme, cümbüş etme.

hicazkâr (a.f.b.i.): müz. Türk müziğinin şed makamlarındandır.

Tablo 6'da "Bûs-i lâi dilberi her dem ki efkâr eyledim" mısraı ile başlayan güfte dört mısra olarak yazılmıştır. Güftenin vezni belirtilmiş, açıklaması yapılmış ve bilinmeyen kelimelerin sözlük anlamları yazılmıştır. Güftenin son mısraında geçen "çember" kelimesi; doğrudan eserin usûlünü ilân etmektedir.

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Bestesi Hâfız Mehmet Zekâi Dede'ye ait olan sakîl îkâ'ında uşşak makamındaki murabba'bestenin güfte şâiri Yenişehirli Avni Bey'dir. "Zekâi Dede Külliyyâtı c: 1, s: 43" ve "Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi Cilt: 2 s: 150-151" de bulunan eser Tablo 7'de ve 8'de analiz edilmiştir. Tablo 7'de eserin güftenin şekil özellikleri, Tablo 8'de ise güftesi, vezni, açıklaması ve bilinmeyen kelimeleri yer almaktadır.

Tablo 7. "Peymân-i dilberâne inanmam kefil ile" Mısraı ile Başlayan Eserin Şekil Özellikleri

Şekil Özellikleri	
	Hece Sayısı
Peymân-i / dilberâne / inanmam ke / fîl ile — — ı / — ı — ı / ı — — ı / — ı —	14
Üftâde / lik umûru ² / görülmez ve / kîl ile — — ı / — ı — ı / ı — — ı / — ı —	14
Şu çember / -i girân-i / gamı ey ra / kîb-i dîn — — ı / — ı — ı / ı — — ı / — ı —	14
Uşşâka / beste etme / usûl-i sa / kîl ³ ile — — ı / — ı — ı / ı — — ı / — ı —	14
Takti: 3 / 4 / 4 / 3	

Vezi: Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

Ârızalar:

Şu <u>Çenbe</u> / <u>rî</u> girân-i / gamı ey ra / / usûl-i sa / kıl ile
—	—
(imale)	(imale)

Kafiye ve Redif:

Peymân-i dilberâne inanmam kefil ile

Üftâdelik umûru görölmez vekil ile

Şu çemberî girân-i gamı ey rakîb-i dîn

Uşşâka beste etme usûl-i sakil ile

(kafiye) (redif)

Tablo 7'de, "Peymân-i dilberâne inanmam kefil ile" mısraı ile başlayan güftenin şekil özellikleri gösterilmektedir. Güftenin hece sayısı 14, vezni ise "Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün" dür. Takti 3 / 4 / 4 / 3 şeklindedir.

Tablo 8. "Peymân-i dilberâne inanmam kefil ile" Mısraı ile Başlayan Eserinin Güftesi, Vezni, Açıklaması ve Kelimeler

	Peymân-i dilberâne inanmam kefil ile
Eserin	Üftâdelik umûru görölmez vekil ile
Güftesi	Şu çember-i girân-i gamı ey rakîb-i dîn Uşşâka beste etme usûl-i sakil ile
Vezni	mef'ûlü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün
Açıklaması	Sevgilinin yeminine inanmam kefil ile. Çaresizliğe önem verilmez vekil ile. Ey alçak râkıp şu gamlı ağır çemberi (alçak râkipler için) ⁴ , âşıklar için sakil usûlü ile besteledim. peymân (f.i.): yemin, and. dilber (f.b.s.c. : dil-berân): 1. gönlü alıp götüren, güzel. 2. i. kız adı. dilberâne (f.zf.): dilbere, güzele, sevgiliye yakışır surette.
Kelimeler	kefil (a.i. kefâlet'den): kefâlet eden kaçındığı takdirde birinin borcunu ödemeyi, birinin bir şeyi-yapması gerekirken- yapmadığı takdirde o işi yapmayı kendi üstüne alan kişi. üftâde (f.s.c. üftâde-gân): 1. düşmüş, düşkün; bîçâre. 2. âşık. 3. i. kadın adı.

umûr (a.i. emr'in c.): 1. işler, hususlar, maddeler, şeyler. 2. önem verme, aldırma, üzerinde durma, iş sayma, iş edinme.

vekîl (a.i.): 1. birinin işini görmesi için yerine bıraktığı veyâ yetki verdiği kimse.

çember (i.): Mûsikîmizde 24 zamanlı büyük bir usûl.

girân (f.s.): 1. ağır, sakil, [maddî, manevî]. 2. fenâ; kokmuş. 3. bıktırıcı, usandırıcı. 4. sert, katı.

gam (a.i.c. gumûm): keder, tasa, kaygı, dert.

rakîb (a.s.): 1. gözeten, bekleyen. 2. i. erkek adı.

dûn (a.i.): 1. aşağı, aşağılık. 2. alçak, soysuz kimse. 3. altta, aşağıda.

Tablo 8'de "Peymân-i dilberâne inanmam kefil ile" mısraı ile başlayan güfte dört mısra olarak yazılmıştır. Güftenin vezni belirtilmiş, açıklaması yapılmış ve bilinmeyen kelimelerin sözlük anlamları yazılmıştır. Çalışmanın ana problemi olarak düşünülen eserin güftesinde çember ve sakîl usûllerinin isimleri birlikte kullanılmıştır. Karaman & Yılmaz'ın (2020) Beste formunda ve özellikle Çember usûlü üzerine yapılmış olan araştırmada belirtildiği gibi Abdülbâki Nâsır Dede'nin usûllerin hızlarını açıklamak için yaptığı tanımlama şu şekildedir.

- Birinci derecede "Hafif-i Evvel"
- İkinci (orta) derecede "Hafif-i Sâni"
- Üçüncü (ağır) derecede "Sakîl" (Başer, 2013, s: 222)

Güftede son mısraıda eserin usûlü olan "sakîl" den bahsedilmektedir. Üçüncü mısraıda ise "ağır çember" usûlüne atıfta bulunulmuştur. Yani eserin gider denen hızını tarif eden sakîl ile karıştırılmamalıdır.

Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Bestesi Zekâî Dede'ye⁵ ait olan çember ikâ'ında nevâbüselik makamındaki murabba'bestenin güfte şâiri bilinmemektedir. "Zekâî Dede Külliyyâtı c: 2, s: 106-108" ve "Nazarî ve Ameli Türk Mûsikîsi cilt: 2 s: 150-151" de bulunmaktadır. Eser Tablo 9'da ve 10'da analiz edilmiştir. Tablo 9'da eserin güftesinin şekil özellikleri, Tablo 10'da ise güftesi, vezni, açıklaması ve bilinmeyen kelimeleri yer almaktadır.

Tablo 9. "Benefşe hatt-ı dildârın serinde kâkül-i anber" Mısraı ile Başlayan Eserinin Şekil Özellikleri

Şekil Özellikleri	
	Hece Sayısı
Benefşe hat / t-1 dildârın / serinde kâ / kül-i anber	16
∪ — — — / ∪ — — — / ∪ — — — / ∪ — — —	
Güzel endâ / mı tarz u tav / rı usulü nâ / zenin dilber	16

— — — / — — — / — — — / — — —

Nevâda bû / selikle mut / rîbâ bir nâğ / me gûş ettim 16

— — — / — — — / — — — / — — —

Usûl i(y)le / yapıldı hal / ka-i âhım / la bir çember 16

— — — / — — — / — — — / — — —

Takti: 4 / 4 / 4 / 4

Vezin: Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün

Ârızalar:

Benefşe hat / t-1 dildârın / serinde kâ / kül-i anber

Güzel endâ / mı tarz u tav / ...

—

— —

—

(imale)

(imale) (vasıl)(imale)

(imale)

Nevâda bû / selikle mut / ...

Usûl i(y)le / yapıldı hal / ka-i âhım / ...

— —

— — —

(imale) (imale)

(imale) (imale) (imale)

Kafiye ve Redif:

Benefşe hatt-1 dildârın serinde kâkül-i anber

Güzel endâmı tarz ü tavrı gayet nâzenin dilber

Nevâda buselikle mutrıba bir nâğme gûş ettim

Usûl ile yapıldı halka-i âhımla bir çember

(kafiye)

Tablo 9'da "Benefşe hatt-1 dildârın serinde kâkül-i anber" mısraı ile başlayan güftenin şekil özellikleri gösterilmektedir. Güftenin hece sayısı 16, vezni ise "Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün" dür. Takti 4 / 4 / 4 / 4 şeklindedir.

Tablo 10. "Benefşe hatt-1 dildârın serinde kâkül-i anber" Mısraı ile Başlayan Eserinin Güftesi,

Vezni, Açıklaması ve Kelimeler

Eserin	Benefşe hatt-1 dildârın serinde kâkül-i anber
Güftesi	Güzel endâmı tarz ü tavrı gayet nâzenin dilber Nevâda buselikle mutrıba bir nâğme gûş ettim

	Usûl ile yapıldı halka-i âhımla bir çember
Vezni	Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün
Açıklaması	Sevgilinin menekçe rengi çevresi, başında güzel kokulu perçemi. Boyu posu güzel tarzı tavrı nârin sevgili. Ey mutrîb Nevâ'da buselikle bir nağme işittim. Âhımın halkası ile yapıldı bir çember.
Kelimeler	benefşe (f.i.): 1. menekçe. 2. s. mor. 3. Divân şiirinde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Sevgilinin beni menekşeye benzer. Ayva tüyü yerine de kullanılabilir. Renk ve koku yönünden miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması hâliyle saç'ı andırır. Onun yuvarlağı ise saç bükümü gibidir. Ayrıca kulak, gûş, attâr, micmer, anber, hokka gibi benzetmeleri de vardır. Yere yakın oluşu boyunun kısalığı ile diğer çiçeklerden ayrılır (Pala, 2009, s:305). hatt (a.i.c. : hutut) 1. çizgi. 2. satır. 3. yol. 4. yazı.5. pâdişah yazısı, ferman, buyruk. 6. sıra, saf. 7. gemiler için hareket istikameti olarak belirtilen taraf. 8. gençlerde yeni terleyen bıyık veya sakal. 9. parmağın on ikide biri olan bir ölçü. dildâr (f.b.s.): 1. birinin gönlünü almış, sevgili. ser (f.i.): 1. baş, kafa, kelle.2. baş, başkan. 3. tepe, doruk. 4. uç, kenar. 5. nihâyet, son. kâkül (f.i.): alnın üzerine sarkıtılan kısa kesilmiş saç, kâhkül, perçem. anber (a.s.): 1. ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül renginde bir madde. 2. güzel koku. 3. güzellerin saçı. endâm (f.i.): vücut, beden, insanın âzâsı, biçim, boy, boy pos; cisim. gayet (a.i.c. : gayât): 1. nihâyet, uç, son. 2. zf. çok, fazla, son derece. nâzenin (f.s.): cilveli, oynak. 2. çok nazlı yetiştirilmiş, şımarık.3. nârin, ince yapılı. nevâ (f.i.): 1. ses, sadâ, makam, ahenk, nağme. 2. Türk müziğinde bir makam adı. 292sulünü (f.t.b.i.): Türk müziğinde bir makam adı. mutrib (a.s. tarab'dan): 1. itrâb eden, çalgı çalan, çalgıcı. 2. şarkıcı, şarkı okuyan. gûş (f.i.): 1.kulak. 2. işitme, dinleme. çember (i.): Mûsikîmizde 24 zamanlı büyük bir usûl. halka: (a.i.): 1. ortası boş, yuvarlak şekil, dâire biçiminde olan şey.

Tablo 10'da "Benefşe hatt-ı dildârın serinde kâkül-i anber" mısra ile başlayan güfte dört mısra olarak yazılmıştır. Güftenin vezni belirtilmiş, açıklaması yapılmış ve bilinmeyen kelimelerin sözlük anlamları yazılmıştır. Güftenin son mısraında geçen "çember" kelimesi; doğrudan eserin usûlünü ilân etmektedir.

SONUÇ

Çalışmada; Zekâî Dede Külliyyâtı'nda usûl isimlerinin yer aldığı güftelere ait beş eserin bulunduğu,

Beş adet eserin güftesi incelendiğinde;

Güftelerinde usûl isimlerinin geçtiği eserlerin birinin zencîr, ikisinde çember, birinde sakil, birinde ise darb-ı fetih kelimelerinin kullanıldığı;

Zencîr kelimesinin geçtiği güftede divân şiirinde aşğın (Ferhat'ın) çektiği gamı anlatırken aynı zamanda da eserin usûlüne atıf görevi üstlendiği,

Çember kelimesinin geçtiği her iki eserde doğrudan usûlün ilan edildiği,

Sakîl kelimesinin geçtiği eserde doğrudan usûlün ilan edildiği, ancak güftenin 3. mısırında geçen çember kelimesi ile de ağır çember usûlüne atıfta bulunulduğu,

Darb-ı fetih kelimesinin geçtiği eserde doğrudan usûlün ilan edilmiş olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Ayrıca şekil özelliklerinde her güftede mısraların tamamı olmasa da müdahaleler (vasıl, imale, med gibi) mevcuttur. Bunun yanı sıra kelimelerin taktîli okunduğu şekli ile de vezne uygun hâle gelebileceği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Alvan, T., Alvan, M. H., (2016). *Saz ve Söz Meclisi*, İstanbul, Şule Yayınları.
- Başer, F. A. (2013). *Türk Müsîkîsi'nde Abdülbâki Nâsır Dede'nin Hayatı ve "Tedkik u Tahkik" Metin-Sadeleştirme-Sözlük.*, İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları.
- Behar, C., (2006). *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Çıpan, M., (1999). *Güfte İncelemesi, Notalar, Güfteler, Şekil Özellikleri, Açıklamalar, Edebiyat ve Müsîkî Bilgileri I*, Konya: SÜ Yaşatma ve Geliştirme Vakfı.
- Develioğlu, F., (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Irsoy, A., Ezgi, S., ve İstanbul Konservatuarı Tasnif Heyeti, (1940). *Hâfız M. Zekâî Dede Efendi Külliyyâtı*. İstanbul: Alkaya Matbaası. 1.
- Irsoy, A., Ezgi, S., ve İstanbul Konservatuarı Tasnif Heyeti, (1941). *Hâfız M. Zekâî Dede Efendi Külliyyâtı*. İstanbul: Alkaya Matbaası. 2.
- Özpekel, O.N., (2019). *Dârü'l Elhân Külliyyâtı 263 Klasik Eser Güfte Kelime ve Metin Açıklaması Vezin İncelemesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karaman, S., & Yılmaz, N. (2020). Beste Formunda Çember Usûlünde Bestelenmiş Eserlerin Usûl-Aruz-Ezgi İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, *Eurasian Journal of Music and Dance Dergisi* (17), 355-379. DOI: 10.31722/ejmd.844785.
- Karasar, N., (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık. 77.
- Üngör, E.R. (1981). *Türk Musikisi Güfteler Antolojisi*, Cilt:1-2, İstanbul: Eren Yayınları.
- Koroğlu, N. O. & Karaman, S. (2021). *Dârü'l-Elhân Külliyyâtı, Nazarî ve Amelî Türk Müsîkîsi ve Zekâî Dede Efendi Külliyyâtında "Ney" Sazının Geçtiği Güfteler Üzerine Bir İnceleme*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 0 (71), 97-122. DOI: 10.14222/Turkiyat4500

Açıklamalar

1 Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Çıpan'ın "Güfte İncelemesi" kitabında Şekil Özellikleri başlığı adı altındaki sıralama örnek alınmıştır.

2 Zekâi Dede Külliyyâtında nota altındaki güfte "umur", Ethem Rûhi Üngör'ün Güfteler Antolojisinde ise "umûru" olarak kayıtlıdır. Çalışmada vezin ve anlam bütünlüğü açısından "umûru" olarak belirtilmiştir.

3 Zekâi Dede Külliyyâtında nota altındaki güfte "sekil" (bazı kaynaklarda şekil), Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi'nde ve Ethem Rûhi Üngör'ün Güfteler Antolojisi c.2 s:1202 ise "sakil" olarak kayıt altındadır. Eserin sakîl usûlünde olması ve güftenin anlam bütünlüğünü açısından çalışmada "sakîl" olarak yazılmıştır.

4 Güfte şâiri ağır çember usûlüne atıfta bulunmuştur.

5 Eser Zekâi Dede Efendi Külliyyâtı Cilt: 2 s: 106-107'de ve Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi cilt: 2 s: 150-151'de Zekâi Dede, Türk Mûsikîsi Klâsiklerinden s: 37'de ise Abdullah Ağa (Kömürcü-zâde) olarak kayıt altına alınmıştır. Bu güfte ayrıca; Hâfız Şeydâ Abdullah Ağa: Nevâbüselik / Çember olarak da bestelidir (Üngör, 1981, c.2., s: 755).